

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)

Abstract: The study analyzes the Moldavian diplomatic mission carried out between 1505-1506 to Venice, one of the few non-political missions from the early period of Bogdan III's reign. Sent in the context of preparations for the marriage with Elizabeth, daughter of the King of Poland, the mission reflects the prince's personal concerns rather than strategic objectives. The delegation included Ieremia the treasurer, Gheorghe the cupbearer and Bernardus the castellan, the latter dying on the route between Buda and Venice. Venetian sources, especially Marino Sanudo's accounts, provide details about the audience of the envoys at the Venetian Senate, about the gifts brought to the doge and about their participation in official ceremonies and carnival festivities. The prolonged presence of the Moldavian envoys in the lagoon indicates their integration into the Venetian diplomatic protocol and contact with representatives of other European powers. The mission, although personally motivated, illustrates the complexity of the Moldovan diplomatic apparatus, the professionalism of the boyar elite and the major risks of diplomatic activity at the beginning of the 16th century, transforming into a significant episode in the history of Moldova's international relations.

Keywords: Moldavia; diplomacy; Venice; Bogdan III; Poland.

Istoriografia românească consacrată istoriei relațiilor internaționale nu a acordat până în prezent o atenție sistematică și o valorificare științifică adecvată rolului și activității solilor moldoveni. Cercetările existente au abordat, desigur, traiectoria istorică a unei părți considerabile a acestor reprezentanți diplomatici, personaje provenite aproape în unanimitate din rândurile elitei boierești a principatului, însă analiza lor s-a concentrat preponderent asupra dimensiunii interne a puterii domnești și asupra relațiilor familiale din cadrul structurilor locale și administrative¹. Această abordare, deși relevantă pentru înțelegerea relațiilor sociale interne, oferă o perspectivă incompletă asupra funcționării soliilor trimise de domnul Moldovei. În contrast cu această tendință istoriografică autohtonă, cercetarea istorică occidentală a încercat să realizeze o descriere mai

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; covaliuc.mihai@hotmail.com.

¹ Lucian Valeriu Lefter, *Boieri ai Moldovei înainte și în vremea lui Ștefan cel Mare*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022.

comprehensivă a acestor actori diplomatici, plasându-i în contextul mai larg al relațiilor internaționale medievale și al evoluției sistemelor diplomatice europene.

Relațiile diplomatice ale Moldovei cu Republica Veneția, în special cele desfășurate în a doua jumătate a secolului al XV-lea, perioadă ce corespunde cu domnia lui Ștefan cel Mare, au fost caracterizate în istoriografia contemporană ca fiind predominant de natură politică și dictate de interesele personale ale domnului. Documentele și informațiile păstrate până la noi relevă că majoritatea misiunilor diplomatice expediate de curtea de la Suceava către Serenissima aveau ca finalitate satisfacerea unor necesități concrete ale suveranului, fie ele de ordin politic sau personale².

Primele demersuri diplomatice serioase cu destinația Veneția s-au desfășurat în intervalul cronologic 1475-1477³ și au urmărit comunicarea către conducerea republicii venețiene a eforturilor militare și diplomatice depuse de domnul moldovean în apărarea frontierelor creștinătății europene împotriva expansiunii otomane. În acest context geopolitic complex, trebuie menționat că – deși Republica Veneția se afla în conflict cu Imperiul Otoman, conflict început încă din 1463⁴, perioadă în care solul Ioannes Tzamlakon⁵ a formulat cereri explicite de asistență militară din partea lui Ștefan cel Mare⁶, prioritățile strategice ale Serenissimei nu convergeau în mod substanțial către zona dunăreană. Situația precară a posesiunilor venețiene din bazinul mediteraneean reprezenta o preocupare mai presantă pentru conducerea republicii, impunând o redistribuire a resurselor militare și diplomatice către aceste teatre de operațiuni, mai ales că ofensiva otomană din 1477 vizase nordul Italiei și Lepanto⁷.

Deși Veneția susținea eforturile lui Ștefan cel Mare⁸, principele moldovean s-a ales în mare parte doar cu recunoașterea acestor eforturi și cu un modest ajutor bănesc din partea papalității⁹, Veneția fiind atentă să nu supere interesele regilor creștini care susțineau interesele venețiene în Mediterana¹⁰. Misiunile către Veneția

² Șerban V. Marin, *Însemnări din jurnalul venețianului Marino Sanudo referitoare la ultimii ani de domnie ai lui Ștefan cel Mare. Ambasadele Moldoveni la Veneția*, în ArchM, I (2009), p. 79-91.

³ Ne referim la informațiile transmise prin misiunea lui Paolo Ognibene din 1475 și cea a lui Ioannes Tzamlakon din 1477.

⁴ Anna Calia, *The Venetian-Ottoman Peace of 1479 in the Light of Documents from the Venice State Archive*, în I. M. Damian-I. A. Pop-M. Popovic- A. Simon (edit.), *Italy and Europe's Eastern Border. 1204-1669, Proceedings of the Congress, Rome 25-27 November 2010*, Wien/NY, Peter Lang 2012, p. 46.

⁵ Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *Maria Asanina Paleologhina. O prințesă bizantină pe tronul Moldovei*, Sfânta Mănăstire Putna, 2006, p. 111, nota 196; Liviu Pilat, Ovidiu Cristea, *The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th Century*, Leiden, Brill, 2018, p. 181; Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 180-181.

⁶ Andreas Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 29, nr. 26;

⁷ Liviu Pilat, Ovidiu Cristea, *op. cit.*, p. 184.

⁸ *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476; Monografie și culegere de texte*, 1977, București, nr. 44, p. 213-215.

⁹ Liviu Pilat, *Între Roma și Bizanț. Societate și putere în Moldova (sec. XIV-XVI)*, Iași, 2008, p. 197.

¹⁰ *Războieni*, nr. 47, p. 222-226.

care au urmat nu au avut un rol politic, ci solii se aflau acolo în special pentru a răspunde cererii personale a domnului, atât pentru găsirea unui doctor pentru suferința lui Ștefan cel Mare, cât și pentru cumpărături necesare nunții lui Bogdan al III-lea. Acest ultim aspect definește misiunea despre care am decis să discutăm aici, care este amintită în multe lucrări pe tema politicii moldovenești din secolul al XVI-lea; totuși desfășurarea acesteia pe larg este aproape inexistent prezentată în istoriografie. Solia, prin natura sa non-politică, cuprinde câteva aspecte privitoare la greutatea îndeplinirii unei misiuni îndelungate și pe un traseu destul de lung, prin spațiul european.

Activitatea unui sol sau a unui simplu trimis, cu o anumită importanță în spectrul politic extern, reprezenta un element esențial atât pentru individul în cauză, în măsura în care acesta aspira la o carieră în domeniu, cât și pentru statul sau conducătorul care l-a numit și l-a trimis într-o misiune. În primul rând, acești agenți exercitau un rol diplomatic și informațional. Transferul de informații se realiza prin intermediul acestor trimiși, care nu erau doar purtători pasivi ai știrilor, ci și colecționari activi ai datelor relevante pentru politica externă a puterilor europene.

În contextul Europei secolului al XVI-lea, când libertatea de circulație a informațiilor era sever restricționată, rolul acestor actori politici căpăta o importanță deosebită. Până în perioada modernă, transmiterea fizică a informațiilor se dovedea a fi un proces laborios, afectat în mod semnificativ de distanțele mari, de dificultăți logistice legate de rutele de transport și, nu în ultimul rând, de absența unor specialiști dedicați colectării informațiilor. Prin urmare, în această perioadă caracterizată printr-o constrângere informațională accentuată, rapoartele elaborate de ambasadori și de soli reprezentau surse de valoare incomensurabilă pentru suveranii europeni, furnizând date cruciale pentru elaborarea politicii interne și externe a statelor.

Un exemplu emblematic îl constituie rapoartele venețiene, cunoscute sub denumirea de *relazione*, care au devenit un model de referință în renaștere¹¹. Aceste documente conțineau descrieri detaliate ale statelor vizitate, incluzând aspecte geografice, economice, resurse militare, situația financiară și obiceiurile populației locale. Prin intermediul lor, venețienii evaluau stabilitatea conducerii și orientarea politică externă a statelor, identificau potențiale conflicte latente ce puteau fi exploatare în strategia diplomatică, precum și informații privind armatele, fortificațiile și capacitățile navale și terestre ale rivalilor. Astfel, interesele statului venețian erau susținute de o bază informațională solidă și sistematică¹².

Ambasadorii altor state europene, de regulă, aveau atribuții similare, deși cu un volum informațional mai restrâns comparativ cu cel al venețienilor. Aceștia erau în mod formal împuterniciți să îndeplinească anumite sarcini specifice, însă beneficiau de libertatea de a strânge informații suplimentare ori de câte ori acestea

¹¹ Donald E. Queller, *The Development of Ambassadorial Relazioni*, în „Renaissance Venice”, edit. J. R. Hale, Londra, Faber and Faber, p. 174-175.

¹² Ioanna Iordanou, *Venice's Secret Service*, Oxford University Press, 2019, p. 187-188.

contribuiau la realizarea obiectivelor misiunii lor. Unii diplomați se străduiau să se integreze profund în spațiul politic și cultural al regiunilor în care erau trimiși, cultivând legături personale și participând la activitățile curților locale, în vederea obținerii unor perspective mai nuanțate și a unor informații de calitate superioară¹³.

Viața unui sol sau ambasador nu constituia, în niciun sens, o existență lipsită de dificultăți, situație observabilă și de primele ambasade ale Renașterii¹⁴. În primul rând, deplasarea sa către destinația stabilită implica traversarea unor rețele de comunicații fragilitate, caracterizate printr-o serie de obstacole logistice și juridice. Astfel, drumul terestru se desfășura adesea pe căi nesigure, uneori neîntrebuințabile în condițiile meteorologice nefavorabile, iar călătoria maritimă depindea strict de calendarul sezonier, necesitând sincronizarea cu perioadele de navigație sigură. Pe lângă aceste constrângeri, era obligatorie obținerea de permise de trecere liberă prin teritoriile țărilor intermediare, precum și evitarea deliberată a zonelor aflate în stare de conflict sau utilizarea rutelor ocolitoare, pentru a garanta securitatea informațiilor sau a persoanelor și bunurilor ce însoțeau delegația.

Pentru regiunile din Europa Centrală și de Vest, existau axe principale de circulație și coridoare comerciale, unele dintre acestea fiind pavate în proximitatea marilor orașe, facilitând astfel fluxul de oameni și bunuri. Un diplomat, în virtutea funcțiilor sale, era obligat la călătorii de lungă durată, audiențe consecutive, negocieri atât publice, cât și private, și confruntarea constantă cu intrigi și sfere de influență ale politicii interne ale statelor gazdă. Misiunile diplomatice necesitau, de la început, o planificare logistică riguroasă, ce includea scrisori de recomandare, desemnarea de interpreți sau traducători, precum și previziunea unor eventuale modificări ale itinerarului în funcție de evoluția conjuncturii politice și de securitate.

Această structură, deși bine pusă la punct, putea fi rapid destabilizată în prezența amenințărilor de securitate. Rețelele de transport ale Europei erau, în anumite sectoare, ținte frecvente ale tâlharilor, soldaților demobilizați sau dezertorilor, aceștia atacând caravanele comercianților și, în unele cazuri, suitele diplomatice. Totuși, pericolul cel mai grav și imprevizibil al acestor lungi expediții era reprezentat de epidemii. Un exemplu elocvent îl constituie moartea solului moldovean Bernarldinus, care a decedat, cel mai posibil, în urma unei îmbolnăviri acute în timpul misiunii sale. Deși ciuma a atins apogeul în secolul al XIV-lea, focarele de tifos, febră și alte afecțiuni infecțioase au continuat să persiste în Europa pe parcursul secolelor XV-XVI. În consecință, în drumul spre Veneția, suita putea intra în contact cu zone sau indivizi infectați, expunându-se astfel riscului de contaminare și, implicit, de compromitere a întregii misiuni.

¹³ Attila Bărâny, *A Humanist Diplomat in Early 16th Century Hungary: Hieronymus Balbus*, în „Acta Neerlandica”, nr. 15 (2019), p. 30-31.

¹⁴ Michael Mallett, *Ambassadors and their audiences in Renaissance Italy*, în „Renaissance Studies”, 8 (1994), nr. 3, p. 232-233; Garrett Mattingly, *Renaissance Diplomacy*, Dover Publications, 1988, p. 207-219.

Așa cum s-a observat recent, scopul misiunilor la Veneția din timpul lui Ștefan cel Mare nu au avut în vedere „organizarea vreunei acțiuni antiotomane, ci este orientat strict către un motiv personal al domnitorului, anume căutarea unei soluții pentru rezolvarea gravelor sale probleme de sănătate”¹⁵. De altfel misiunile lui Paul Ognobene, care a oferit o scrisoare a domnului către Senat, cea compusă de Petru canonistul și Dorino Cattaneo în 1476, precum și Ioannes Tzamplakon, au reprezentat câteva dintre misiunile cu caracter politic, dar care nu au putut oferi ajutorul scontat și așteptat de domnul Moldovei. Astfel, Veneția nu reprezenta un punct de ajutor „adevărat” pentru Moldova, situația politică a Europei de est și interesele lagunei pentru spațiul carpatic nu se mai aflau într-o poziție favorabilă.

În aceeași categorie de rezolvare a unor probleme personale se încadrează și misiunea din 1505-1506, trimisă de Bogdan al III-lea. Totuși, pentru a înțelege mai bine situația politică în care a avut loc trimisă misiunea, vom prezenta pe scurt contextul de la începutul secolului al XVI-lea, marcat de relația dintre Polonia și Moldova.

După cucerirea Pocuției, Ștefan cel Mare a pus o presiune mare pe poloni, pentru ca aceștia să-și trimită delegații în vederea rezolvării problemei ținutului. La 2 noiembrie 1503, s-a stabilit o nouă întâlnire pentru rezolvarea problemei. Această acceptare a dorințelor bătrânului domn moldovean venea ca urmare a incursiunii moldovenilor în Pocuția, punându-și proprii oameni la conducerea cetăților Colomeea, Halici și a altelor¹⁶. Nici de această dată comisia ce avea să decidă situația teritoriului nu s-a prezentat, mai exact reprezentanții poloni. Venirea lui Bogdan la domnie nu a schimbat situația dintre cele două state, raporturile rămânând în continuare încordate. Desigur, polonii erau de părere că moldovenii căutau mereu ceartă, părere exprimată de Erasme Viteliu, episcopul de Pose, care în orația sa papei exprima că domnul Moldovei tulbură regatul Poloniei prin „războaie continue [...] așa că niciodată nu poate fi liniște”¹⁷.

Cum în 1503 polonii recuceresc Pocuția, Ștefan fiind bolnav nu a putut interveni, dar după ce Bogdan ajunge pe tron, noul domn se decide să recucerească teritoriul pe care tatăl său s-a zbatut să îl adauge țării. Astfel, în noiembrie 1503, avem menționate pregătiri de război din partea moldovenilor¹⁸. După moartea lui Ștefan, Bogdan pornește spre reocuparea Pocuției și începe cu cetățile Colomeea, Cessibic și Tesmenicz, unde așează trupe moldovenești, dar păstrarea acestor cetăți în mâna moldovenilor nu ține mult. Domnul pare că nu dorea să țină prea mult timp teritoriul recuperat, deoarece dorea ca acesta să fie dat la schimb pentru mâna surorii regelui. În acest scop, au fost trimiși soli la Cracovia în 1505. Este

¹⁵ Șerban V. Marin, *Însemnări din jurnalul venețianului Marino Sanudo referitoare la ultimii ani de domnie ai lui Ștefan cel Mare. Ambasadele Moldoveni la Veneția*, în *ArchM*, I (2009), p. 91.

¹⁶ Ștefan cel Mare și Sfânt – *Portret în cronică*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 190; Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, 1589, p. 451.

¹⁷ Iulian Marinescu, *Bogdan III cel Orb, 1504-1517*, București, 1910, p. 25; Hurmuzaki, II/2, p. 537, nr. CCCXXXII.

¹⁸ Marino Sanudo, *I Diarii di Marino Sanuto*, vol. VI, ed. G. Berchet, Venezia, 1881, p. 98.

înregistrată trecerea lor prin Lemberg¹⁹ înainte de 5 iunie, dată la care aceștia au ajuns la Cracovia, la regele polon, care era de această dată bolnav.

Cererea domnului moldovean nu a fost pe placul prințesei cerute de către Bogdan, redând bine-cunoscutele cuvinte: *alterius ritus et monoculus*²⁰. Pus într-o situație grea, cea de a nu-și supăra sora, dar nici pe Bogdan, pentru a nu deteriora situația cu domnul moldav, regele trimite un răspuns șovăielnic, situația rămânând fără vreo hotărâre clară. Regina mamă a Poloniei era împotriva nunții și a cererii domnului, așa că Bogdan avea o singură opțiune, cea de a aștepta un timp mai propice pentru a acționa. Se pare că momentul așteptat de domn a fost 5 august 1505, când regina Elisabeta moare. La scurt timp se trimite o nouă solie din partea lui Bogdan, iar înțelegerea are loc la 17 februarie 1506, când se încheia și tratatul de căsătorie între reprezentanții moldoveni: Tăutu, Isac vistierul și Ivanco pisarul, și regele Alexandru.

Tratatul consemna că Elisabeta va „lua în căsătorie pe Bogdan și va fi „doamnă a Moldovei”²¹, regele va trimite soli în ziua de Sf. Petru pentru a hotărî împreună cu domnul data căsătoriei, pentru a putea asista și regele, iar dacă acesta nu va putea fi prezent va trimite reprezentanți ai săi care „vor face un alt contract cu domnul moldovean, prin care el să declare că sora regelui va fi în mare considerațiune, că va avea în țara sa un episcop catolic, va clădi o biserică catolică și va susține pe preoții catolici”²². Dar solii regelui polon nu au mai ajuns, iar la 19 august 1506 acesta a murit, astfel că voievodul Bogdan al III-lea se vedea și fără Pocuția și fără căsătoria promisă. Domnul decide să-și recupereze teritoriul, deși după moartea regelui consilierii poloni au trimis la Bogdan o scrisoare prin care cereau domnului să țină pacea dintre cele două țări²³. Înainte de evenimentele care au condus la anularea căsătoriei, Bogdan al III-lea a început pregătirile în vederea ceremoniei, urmărind, cel mai probabil, să asigure și câteva daruri pentru viitoarea sa soție. În acest context, domnul Moldovei a dispus trimiterea unei misiuni la Veneția, desfășurată între sfârșitul anului 1505 și primăvara lui 1506.

Deși misiunea este de mult cunoscută²⁴, iar informațiile transmise de Marino Sanudo constituie și astăzi surse documentare de mare valoare, expediția diplomatică din anii 1505–1506 și raportarea la membrii săi au beneficiat până în prezent de o atenție limitată în istoriografie, relațiile lui Ștefan cel Mare cu Veneția fiind acoperite cu doar câteva detalii²⁵. Istoricul Andrei Pippidi a avansat ipoteza conform căreia misiunea din 1506 ar putea fi ilustrată într-un tablou anonim expus

¹⁹ Iorga, *Relațiile comerciale ale Țărilor noastre cu Lembergul*, p. 17.

²⁰ Ștefan S. Gorovei, *Contribuții pentru Istoria domniei lui Bogdan al III-lea*, în *AP*, IV (2008), p. 279.

²¹ Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 25.

²² *Acta Tomiciana*, I, Apend. 19-20; Hașdeu, *Arh. Ist.*, II, 58.

²³ Hurmuzaki, *Documente*, II/2, p. 548.

²⁴ Andrei Pippidi, *O solie din Moldova la Veneția*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 502.

²⁵ Eugen Denize, *Ștefan cel Mare în I Diarii lui Marino Sanudo*, în *SMIM*, XXII (2004), p. 137-151; Ovidiu Cristea, *Ștefan cel Mare în sursele venețiene: câteva considerații*, în *AP*, I (2005), p. 101-114; idem, *Acest domn de la miazănoapte*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2018.

permanent în muzeul de la Topkapi, sub titlul *Natale di Venezia*²⁶, sau, alternativ, că acesta ar reprezenta reminiscențe ale mai multor solii trimise din partea lui Ștefan cel Mare²⁷.

În octombrie 1505, din Moldova plecau trei soli spre Veneția. Aflăm din descrierea lui Marino Sanudo că trimișii au fost Ieremia vistiernicul, „Bernardus castelanus”, care a murit pe drum, și Gheorghe „Thavernicus”²⁸. Se poate observa încă de la început că această misiune avea o semnificație personală pentru domn. În cadrul delegației se aflau Ieremia, dregător al visteriei, și Gheorghe paharnicul, cel mai probabil desemnați să se asigure de procurarea celor necesare pentru nunta planificată între Bogdan al III-lea și Elisabeta, fiica regelui Poloniei. Bernard era trimis, după cum se va vedea, cu scopul de a media și de a facilita buna desfășurare a misiunii pe teritoriul Ungariei, beneficiind de relațiile sale la curtea de la Buda.

Bogdan al III-lea a trimis venețienilor o scrisoare datată la 8 octombrie 1505 și, cel mai probabil după această dată, solii moldoveni au părăsit Suceava, luând direcția spre spațiul italian, dar cu un popas important până la destinație. La 21 noiembrie, domnul Moldovei îi înștiința pe sibieni că „familiaris noster Bernardus castellanus” nu va mai ajunge la ei în acel an, așa cum fusese stabilit inițial, amânând astfel solia pentru anul următor. Totodată, amintea că pârcălabul fusese trimis într-o misiune diplomatică la regele Ungariei²⁹. Potrivit unei scrisori anterioare de la Ștefan cel Mare, Bernaldinus ar fi trebuit să ajungă la Sibiu la 25 noiembrie 1505.

Cel mai probabil, întreaga solie a plecat, înainte de această dată, spre Ungaria, unde Bernard urma să obțină la Buda o scrisoare de acreditare ce trebuia prezentată – împreună cu cea emisă la 8 octombrie 1505 la Suceava – de către Ieremia vistiernicul și George paharnicul în fața consiliului și a dogelui venețian. Din nefericire, „domnul Bernardo”³⁰ a decedat pe drum. Mai plauzibilă este ipoteza că Bernard și-a găsit sfârșitul pe traseul dintre Buda și Veneția, având în vedere că scrisoarea de acreditare pentru care fusese trimis a fost obținută și, ulterior, prezentată dogelui de către ceilalți doi boieri.

Marino Sanudo pune audiența acestora în data de 3 februarie 1506:

A di 3. La matina veneno in collegio do oratori dil vayvoda di Moldavia, sotto et vicino al re di Hongaria, ce'è gran signor in quelli paexi, et e morto il padre, vechio, nominato Stephano, successe il fiol Bogdam, el qual a tolto per moglie la sorela dil re di Hungaria, et ha mandato questi oratori, et uno altro, qual mori in camino, nominato domino Bernardo, per comprar zoje e panni d'oro e di seda. I qual, mandati a levar di la caxa dove alozavano, a San Lio, da uno Gregorio, pe li

²⁶ Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 500; Yuzyillar Boyunca Venedik ve Istanbul Gorunumleri, Istanbul, 1995, p. 223-224, nr. 75.

²⁷ *Ibidem*, p. 503, p. 509 (detaliu).

²⁸ Se poate traduce ca paharnic.

²⁹ Hurmuzaki, XV/1, p. 174, nr. CCCXIX.

³⁰ Șerban Marin, *Țările Române monitorizate de Marino Sanudo*, I, în „Litere-Arte-Idei”, supliment cultural al ziarului „Cotidianul”, serie nouă, 8/9 (3 martie 2003), p. 5.

cai di 40 et savij ai ordeni, venuti in colegio, sentati a presso el principe, presentono do lettere di credenza, una dil suo signor, l'altra dil re di Hongaria, in sua recomandatione; et presentono poi do nazi di pelle di zebellini, et do mazi di armelini, e do lovi zivrieri al doxe. Et il titolo di la lettera di credenza è questo:

Bogdanus, Dei gratia haeres perpetuus dominusque ac vayvoda regni moldavensis, data in arce nostra Zuchaniensi, 8 octobrio 1505. Et nomina oratorum sunt: dominus Hieremias, thesaurarius, Bernardus, castelanus, qui obiit, et Georgius Thavernicus.

El principe li charezò, oferendossi in ogui lhorò bosogno; et cussi starano in questa terra alcuni zorni per far ditti servicij. Da poi disnar fo colegio di savij. E fato festa a caxa di sier Zacharia Contarini, el cavalier, per il sposar di sua fiola³¹.

Solii anunțau moartea lui Ștefan cel Mare, „mare domn în acele părți”, fiind urmat de fiul său, Bogdan, la conducerea țării. Sanudo menționează căsătoria lui Bogdan, deși afirma că domnul a luat de soție pe sora regelui ungar, ceea era greșit. Solii au avut și alte treburî, printre care cumpărarea de stofă de aur și mătase. Au fost primiți în consiliu prezentând o scrisoare din partea lui Bogdan și o alta, de acreditare, din partea regelui ungar³². Mai aflăm și că doar doi trimiși au ajuns la Veneția, unul dintre ei nu a mai răzbit până la destinație, murind pe drum. Aveau, după spusele lui Sanudo, să rămână câteva zile pentru a-și termina treburile, fiind găzduiți la San Lio, participând apoi și la nunta fiicei lui Zacharia Contarini, cunoscut ambasador venețian la împăratul Maximilian, care raportase Senatului venețian în 1502 despre relațiile lui Ștefan cel Mare cu turcii³³.

La 19 Februarie 1506, solii moldoveni erau încă la Veneția. Nu sunt pomeniți pe nume, dar putem deduce că sunt aceiași soli sosiți în ianuarie 1506, nemaifiind o altă misiune moldovenească în aceea perioadă la Veneția. Dacă data oferită de Sanudo, ca sosire a acestora este corectă, aceștia se aflau deja de 11 zile la Veneția. De această dată aveau să se bucure de artificiile din timpul carnavalului, care a avut loc în timp ce aceștia se aflau în oraș:

A di 19 fevrer, fo il zuoba di la caza. Fo fato im piazza uno castelo, videlicet quello era a San Stephano, et assa' soleri. Fo grandissima zente, et una belisima festa, con una mumaria di 12 cari, portadi a torno; et fata una fabulla bellissima; et poi fuogi, che vene zoso dil campaniel per una corda a la torre di le horre, demun di la torre preditta a quel castello, in forma di uno serpente, e bruso con fuoghi artificiadi il castelo, senza perho inlesion. Vi fu col principe l'orator din Franza et li do di Moldavia, et il cuxin dil marchexe di Mantoa. Poi la sera il principe in caxa soa, zoe im palazzo, fe una festa di balar done e maschare, con una bella colatiom³⁴.

³¹ Marino Sanudo, *Diarii*, VI, p. 290-291; Șerban Marin a oferit o traducere a pasajelor din Marino Sanudo în care sunt prezentate Țările Române, printre care se află și această misiune: Șerban Marin, *Țările Române monitorizate de Marino Sanudo* (pentru anii 1496-1513), p. 5.

³² Având în vedere greșeala anterioară a autorului, poate că și de această dată vorbește despre Polonia.

³³ Hurmuzaki, VIII, p. 33-34, nr. XLI.

³⁴ Marino Sanudo, *Diarii*, VI, p. 297.

La 21 februarie, oratorii „valahului” erau prezenți la obiceiul venețian prin care noul doge „se căsătorea” cu marea (*Sposalizio del Mare*):

A di 21. La mattina il doxe andò in bucintoro a sposar il mar. Eri portò la spada sier Zuan Marzello, va podestà di chiozna, et suo compagno sier Francesco da Leze, quondam sier Lorenzo; et ozi portò sier Michiel Memo, va a Napoli di Romania; fo suo compagno, sier Antonio Morexini, quondam sier Michiel. Etiam fono a disnar col principe, videlicet drio gli oratori di Franza e Spagna, l' orator dil re di Tunis, moro, et li do oratori dil valacho etc³⁵.

Ultima menționare a solilor moldoveni din 1506 este abia pe 11 iunie, când îi aflăm prezenți din nou la procesiunile de la Veneția³⁶. După această dată misiunea nu mai apare în descrierile lui Sanudo, ceea ce poate însemna doar întoarcerea lor acasă. Dar prezența acestora pentru o perioadă atât de lungă în laguna venețiană arată faptul că ei fie așteptau finalizarea unei comenzi, fie așteptau răspunsul domnului. Dar cum aveau să plece până la finalul lunii iunie, cu aproximativ o lună de zile înainte de moartea regelui Alexandru Jagiello, nu putem lega plecarea lor de eșecul planurilor de mariaj ale principelui moldovean.

Prezența prelungită a solilor moldoveni la Veneția, documentată între 3 februarie și 11 iunie 1506, transcende simpla tranzacție comercială. Participarea lor la evenimente și ceremonii majore, precum nunta din familia Contarini, carnavalul venețian și ritualul căsătoriei dogelui cu marea reflectă integrarea deplină a reprezentanților moldoveni în protocolul diplomatic al Serenissimei. Aceste interacțiuni au facilitat contacte valoroase cu alți trimiși din state europene prezenți la Veneția, după cum descrie Sanudo alăturarea trimișilor moldoveni alături de cei ai principilor europeni.

Revenind la tratatul matrimonial, acesta stipula că Elisabeta urma să devină „doamnă a Moldovei”³⁷, iar regele polon se angaja să trimită emisari în ziua Sfântului Petru pentru stabilirea datei nunții. În cazul imposibilității participării sale, reprezentanții regali trebuiau să încheie un acord suplimentar prin care principele moldovean se angaja să acorde surorii regelui statut privilegiat, să permită prezența unui episcop catolic în Moldova, să edifice o biserică catolică și să susțină clerul catolic³⁸. Decesul regelui Alexandru la 19 august 1506 a anulat atât alianța matrimonială, cât și perspectiva recuperării Pocuției. Deși consilierii poloni solicitaseră menținerea păcii³⁹, Bogdan al III-lea a lansat operațiuni militare cu scopul readucerii Pocuției în stăpânirea Moldovei. Consilierii poloni au cerut intervenția regelui maghiar Vladislav⁴⁰, însă acesta nu a acționat împotriva principelui de la Suceava. Totuși, ofensiva moldovenească nu a reușit să asigure

³⁵ *Ibidem*, VI, p. 341.

³⁶ *Ibidem*, p. 350.

³⁷ Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 25.

³⁸ *Acta Tomiciana*, I, Apend. 19-20; Hașdeu, *Arh. Ist.*, II, 58.

³⁹ Hurmuzaki, II/2, p. 548.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 550.

controlul durabil asupra teritoriilor ocupate, Pocuția rămânând sub administrație polonă.

Misiunea moldovenească desfășurată la Veneția în intervalul 1505-1506 constituie un exemplu elocvent al complexității și pericolelor inerente activității diplomatice în Europa de la începutul secolului al XVI-lea. Dincolo de dimensiunea strict personală a misiunii, descrierea într-o perspectivă mai largă a acesteia relevă multiple straturi ale legăturilor externe ale domnilor Moldovei și provocările cu care se confruntau trimișii acestora în misiunile lor.

Caracterul non-politic al acestei solii, orientată preponderent către satisfacerea unor necesități personale ale lui Bogdan al III-lea în contextul pregătirilor pentru căsătoria planificată cu prințesa Elisabeta a Poloniei, nu diminuează cu nimic importanța sa pentru înțelegerea mecanismelor diplomatice moldovenești. Dimpotrivă, această misiune demonstrează că, indiferent de natura obiectivelor, fie ele politice sau personale, solii moldoveni erau supuși acelorași riscuri considerabile și unor situații logistice problematice. Selecția membrilor delegației, care includea pe amintii Ieremia vistiernicul, Gheorghe paharnicul și Bernard pârcălabul, reflectă o planificare atentă din partea cancelariei domnești, fiecare participant având atribuții specifice în cadrul misiunii. Unul dintre membrii acestei solii, Ieremia vistiernicul era căsătorit cu Anușca, fiica lui Dragoș, la rândul său fiul pârcălabului de Cetatea Albă, Vlaicu, care era unchi al lui Ștefan cel Mare. Dragoș era căsătorit cu Marina, fiica lui Limbădulce⁴¹. Una dintre fiicele lui Ieremia, Ana, devenită călugăriță sub numele de Evloghia, a fost soția vistiernicului Toma, menționând în 1569 originea sa nobilă: „răstrănepoata lui Vlaicul pârcălab de Cetatea Albă, a lui Clanău spătar, a lui Ion Limbă-Dulce și a lui Galeș comis”. Avem astfel de-a face cu unul dintre membrii elitei Moldovei, cu legături strânse cu familia domnitoare, a cărui prezență demonstra încrederea pe care domnul o avea față de el. Bernardus se bucura de aceeași încredere, deși era unul dintre străinii aflați în slujbă față de domnii moldoveni⁴². Prin poziția sa de pârcălab al Cetății de Baltă, a facilitat obținerea scrisorii de acreditare emisă la Buda, indispensabilă pentru primirea soliei în fața Senatului venețian.

Decesul lui Bernard pe parcursul călătoriei, cel mai probabil pe traseul dintre Buda și Veneția, constituie o ilustrare tragică a vulnerabilității la care erau expuși emisarii moldoveni. Moartea pârcălabului evidențiază multiple aspecte ale realității acelor vremuri, printre care putem enumera: fragilitatea drumurilor și a mijloacelor de transport, omniprezența bolilor contagioase în absența unor măsuri sanitare adecvate, precum și imposibilitatea anticipării unor variabile oferite de o călătorie de lungă durată. Acest eveniment tragic transformă misiunea din

⁴¹ Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, p. 345-346; Constantin Rezachevici, *Un tetraevanghel necunoscut aparținând familiei dinspre mamă a lui Ștefan cel Mare*, în *SMIM*, VIII (1975), p. 173; Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *Nepoții lui Ștefan cel Mare*, în *ArchGen*, V(X) (1998), 1-2, p. 110.

⁴² Mihai Covaliu, *Moldoveni și străini în slujbe diplomatice în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Note prosopografice*, în *AILX*, LXI (2024), p. 105-118.

1505-1506 într-un memento al prețului extraordinar pe care membrii elitei boierești moldovenești trebuiau să-l plătească în serviciul domnului.

Informațiile oferite de Marino Sanudo privind această misiune, deși lacunare în anumite aspecte, permit reconstrucția parțială a experienței moldovenești la Veneția. Audiența din 3 februarie 1506, participarea la festivitățile carnavalului venețian și prezența la ceremonia simbolică a căsătoriei dogelui cu marea demonstrează că, în ciuda pierderii unui membru al delegației, misiunea a continuat și și-a îndeplinit obiectivele. Ieremia vistiernicul, alături de Gheorghe paharnicul, au reușit să-și prezinte scrisorile de acreditare, să ofere darurile specifice protocolului diplomatic și să rămână la Veneția suficient timp pentru a finaliza achizițiile necesare.

În concluzie, misiunea din 1505-1506 transcende simpla relatare a unei expediții cu rosturi diplomatice, oferind perspective valoroase asupra funcționării soliilor trimise de domnul moldovean, asupra riscurilor și dificultăților cu care se confruntau solii și asupra modului în care elita Moldovei participa activ la viața diplomatică europeană, asumându-și riscuri considerabile în numele intereselor domnului și ale principatului.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde